

УДК: 821.161

М. В. Моклиця,

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк

**РОМАНТИЧНА МІФОМОДЕЛЬ ПОВІСТІ ЮРІЯ ПОКАЛЬЧУКА «ОЗЕРНИЙ ВІТЕР»
(ДО ПИТАННЯ ПРО «ВОЛИНСЬКИЙ ТЕКСТ»)**

У статті поняття «міфомодель» запропоновано відмежувати від таких понять, як «міф», «міфема», «міфообраз» і «міфологія», що позначають елементи вірувань, які внаслідок рефлексії культурою-наступницею отримали статус міфів/міфологій. Моделювання передбачає свідому настанову на будівництво чогось нового з раніше використаних у культурі елементів. Першими цю інтенцію міфів відкрили романтики, розвинули модерністи і постмодерністи.

Повість Юрія Покальчука «Озерний вітер» усвідомлено регіональна: йдеться про творення поетичного образу Волині, укоріненого у фольклор. Тут використана схема творення місцевих легенд, які пояснюють походження географічних об'єктів і назв. Автор ніби намагається компенсувати відсутність у волинській традиції романтичної моделі, перехідної від фольклору до літератури, тому вертається до романтизму. Це інтерпретативна модель також щодо «Лісової пісні» Лесі Українки.

У статті йдеться про те, що під впливом семиотики та російської школи дослідники активно вивчають місські тексти культури, за аналогією приєднують до них також тексти регіональні. Але поняття «Волинський текст», яке входить у науковий обіг у зв'язку з вивченням теми Волині в літературі, поки що дискусійне, існування цілості під такою назвою викликає велику кількість питань.

Ключові слова: Юрій Покальчук, міф, міфомодель, Волинський текст, романтизм.

**РОМАНТИЧЕСКАЯ МИФОМОДЕЛЬ ПОВЕСТИ ЮРИЯ ПОКАЛЬЧУКА «ОЗЕРНЫЙ ВЕ-
ТЕР» (К ВОПРОСУ О «ВОЛЫНСКОМ ТЕКСТЕ»)**

В статье понятие «мифомодель» предлагается отделить от таких понятий, как «миф», «мифема», «мифообраз» и «мифология», которые обозначают элементы верований, получивших в результате рефлексии культурой-наследницей статус мифов/мифологий. Моделирование предполагает осознанную установку на строительство чего-то нового из известных элементов, использованных культурой раньше. Первыми эту интенцию мифов открыли романтики, развили модернисты и постмодернисты.

Повесть Ю. Покальчука «Озерный ветер» осознанно региональная: речь идет о создании поэтического образа Волини, укорененного в фольклор. Здесь использована схема создания местных легенд, которые объясняют происхождение географических объектов и названий. Покальчук будто пытается компенсировать отсутствие в волинской традиции романтической модели, переходной от фольклора к литературе, поэтому возвращается к романтизму. Это также интерпретативная модель относительно «Лесной песни» Леси Украинки.

В статье также речь идет о том, что под воздействием семиотики и российской школы исследователи активно изучают городские тексты культуры, по аналогии присоединяя к ним также тексты региональные. Но понятие «Волинский текст», входящее в научный обиход в связи с изучением темы Волини в литературе, все еще дискуссионное, существование целостности под таким наименованием вызывает большое количество вопросов.

Ключевые слова: Юрий Покальчук, миф, мифомодель, Волинский текст, романтизм.

**ROMANCE MYTHMODEL OF J. POKALCHUK NOVEL «LAKE WIND» (THE QUESTION OF
«VOLYN TEXT»)**

In this article, the term «mythmodel» is proposed to separate from such concepts as «myth», «mytheme», «mythimage» and mythology which denoting items belief that due to the reflection of culture successor acquired the status of myth / mythology. Modeling involves conscious guidance on building something new with previously used to culture cells. The first to open this intention were romance writers.

The story of J.Pokalchuk «Lake Wind» knowingly regional: it is a creation of the poetic image of Volyn, rooted in folklore. It used scheme creation of local legends that explain the origin and names of geographic features. Pokalchuk as if trying to compensate for the lack of Volyn romantic tradition model of transition from folklore to literature, returns to romanticism. It also interpretive model on «Forest Song» Lesya Ukrainka. Romantic mythmodel «Volyn» in the story «Lake Wind» is the text that should have been written in the early nineteenth century. Modernist models much folklore and more regional than romantic. Subjecting subjective to the general, the author finds a place of modernist's general truths in personal experience.

Despite the time of writing (1990-ies.), the story «Lake wind» can not be described as postmodern. Similar projects of postmodern author embodies in a fascinating game-transformation as outlined author combination of well-known ingredients.

The article also says that under the influence of Russian school of semiotics researchers are actively exploring urban culture texts, and regional texts as attached to it by analogy. But the concept of «Volyn text», which is included in the scientific use in connection with the study Volyn topics in literature, yet controversial, having unity in such name causes a large number of issues.

Keywords: *Yurii Pokalchuk, Lesya Ukrainka, myth, mythmodel, Volyn text, romanticism.*

Повість Юрія Покальчука «Озерний вітер», написана на початку 1990-х рр., активно обговорювалася після передруку 2008 року. Про неї охоче писали і відомі критики (наприклад, Ігор Бондар-Терещенко [1]), і початківці. Сам автор трактував повість як міфологічну, міфологічно-фольклорну, містерійно-фольклорну, а також романтичну і магічно-реалістичну. Попри розмаїття версій в останніх публікаціях були перекази та повтори попередніх. Варто відзначити також однакості критиків щодо перегуків «Озерного вітру» з «Лісовою піснею». Детально зіставила два твори Галина Максимчук у статті «Леся Українка і Юрій Покальчук: творення нового міфу» [4]. Хоча загалом високі оцінки критиків здаються дещо риторичними, а зіставлення з «Лісовою піснею» – трохи двоїстим (надто багато перегуків як для оригінального твору), все ж від цього трохи призабутого масиву критики варто відштовхнутись, аби включити твір Юрія Покальчука в розмову про Волинський текст.

Повість усвідомлено регіональна: йдеться про творення поетичного образу Волині, укоріненого у фольклор. Щоправда, ця фольклоризація не є запозиченням, стилізацією чи поєднанням фольклорних елементів, як зазвичай (автентичного фольклору якраз бракує). Тут використана схема творення місцевих легенд, адже значна їх частина пояснює походження географічних об'єктів і назв. Схема відома і досить проста: давні людські історії (зворушлива історія кохання чи надзвичайного героїзму) взаємопов'язані з річками, озерами, водопадами, горами, урвищами, болотами та іншими об'єктами, що власне і складають природно-географічні особливості регіону. Це персоніфікує елементи природного ландшафту, дозволяє краще їх запам'ятовувати і сприймати. У цих історіях, глибоко, на невидимому дні, заховані рештки первісних язичницьких вірувань.

Головною метою повісті «Озерний вітер» є створення легенди, яка б пояснювала походження назви «Волинь» та окремих атрибутів краю, зокрема річок Стир та Горинь. «...Жило собі у давнину подружжя, батько родини Стир, матір Горина, було у них чимало дітей, але один особливий, син Волин...» – так приблизно починається будь-яка місцева легенда. Отож далі розгортається історія життя Волина, хлопця-підлітка, в якого закохалася озерна царівна і забрала жити на дно озера, зробила своїм коханцем, як це вміють робити русалки.

Варто зазначити, що озеро як головний географічний атрибут опоетизованого краю, названо Озером, хоча нібито напрошується конкретна назва – Світязь. Тобто Світязь (може, тому, що це надто літературна назва) чомусь не потребує легенди. Було Озеро, але не було Волині... Казковість історії впадає в око чи не з першої сторінки повісті, зберігається як тон і спосіб наративу до кінця. «Зелена вода спалахнула тисячами золотих іскринок в ту мить, коли сонце вийшло в зеніт і над озером враз щезла тінь від докрузних дерев віковичного лісу, що завмер навколо. Сонячне світло залило світлу гладінь Озера, вже прямими своїми променями пробиваючи товщу води аж до дна, до сонних ще від зимової сплячки донних вод, того завмерлого на зиму життя, яке з весною завирувало по всій поліській пуці – в озерах і лісах, в болотах і ставках, у верховіттях дерев і підземних печерах, у найгустіших нетрях старого лісу» [7, с. 3]. Піднесена, прикрашена мова відсилає нас якщо не до романтизму XIX століття, то до неоромантизму початку XX століття. Авторська версія щодо походження назви набуває ознак прадавньої легенди і казки. Міфомодель повісті за часом написання мала би бути якщо не модерною, то постмодерною, однак вона належить до давнішої романтичної моделі міфотворення.

Слід зазначити, що термін «модель» у складі поняття «міфомодель», як правило, відсутнє у більшості словників, які подають тлумачення слова «міф». Міфомодель, тим не менше, у працях міфознавців і міфокритиків активно вживається, переважно як синонімічне поняттю міф, зокрема, під час розмежування різновидів автентичних міфосистем. Поруч зі словом «модель» можна натрапити на похідні поняття «моделювання», «конструювання». Оксана Дарморіз, сучасний міфознавець-філософ, даючи панораму вивчення міфу, вживає всі зазначені терміни. Ось характерний приклад вживання терміну «модель» у зв'язку з поняттям «міф»: «Усі міфологічні моделі та наявні у них персонажі, формуючи картини світу первісної людини, сприяли консолідації первісної спільноти, збереженню та розвитку первісної культури, давали змогу створити особливу модель світу та основні моделі поведінки. Вони залишаються важливим надбанням культури і на подальших етапах її розвитку. Усі міфологічні системи, які розвинулись на ґрунті первісної міфології, лише запозичували існуючі міфи, пристосовуючи їх до нових умов та обставин» [2, с. 83]. Як бачимо, тут чітко представлена синонімія понять «міфологія», «міфологічна модель», «міфологічні системи».

Водночас поняття «міфомодель» варто було б відмежувати від таких понять, як «міф», «міфема», «міфообраз», навіть міфологія, найбільш вживане в масовій культурі: в будь-якому випадку йдеться про один, кілька чи сукупність міфів, які обертались у певному культурному просторі як елементи чи система вірувань, а на якомусь етапі, внаслідок рефлексії культурною-наступницею, отримали статус міфів чи міфологій. Модель чи конструкція у процесах обох сходинок (вірування – рефлексія) – понят-

тя неактуальні. Моделювання передбачає свідому настанову на будувannya чогось нового (навіть якщо схожого) з відомих чи використаних раніше у культурі елементів. На думку М. Еліаде, головні ознаки міфічної поведінки – модель-взірець; міфічна свідомість намагається перетворити існування на взірець, а історичний персонаж – на архетип [3, с. 132-133].

Отже, навіть для архаїчної свідомості моделювання передбачає раціональний, усвідомлений як вторинний чи спадковий щодо існуючого підхід до матеріалу, який має ірраціональне походження. Той, хто моделює щось цілісне із міфів, не є ані віруючим, ані дослідником міфологій, він, очевидно, має перебувати на наступній сходинці культури: на етапі розуміння, що міфи цінні не лише тим, що зафіксували для людства найдавніші етапи, а й тим, що містять у собі універсалізм, який вдається до нової й нової актуалізації. Першими цю властивість міфів відкрили романтики і не випадково перша наукова школа в історії гуманітарних наук була міфологічною.

Романтики, відкривши рудні сюжетів у народних баладах і легендах, створили перші яскраві картини, позначені національним колоритом. Особливість романтичної міфомоделі полягає в наближенні до фольклорної матриці, з етнічними складниками включно. Романтична міфомодель, як і будь-яка інша, – це авторський продукт, на відміну від власне міфів, які можна відшукати у фольклорі і які не творять самі собою якоїсь єдності, а існують в розібраному, так би мовити, вигляді. Аби міфи чи їх елементи «заговорили» про щось більше, ніж має на увазі конкретний сюжет чи образ, хтось мусить їх відібрати й укласти на свій розсуд. Романтики збирають із уснопоетичних джерел фрагменти національної міфології та вводять їх у культуру. Так починається процес масового національного самоусвідомлення. Спочатку це втішне дзеркало для національної душі, казка про те, як було в давнину і буде у далекому майбутньому.

Романтики створили численні міфомоделі своїх країн (пригадаймо Шевченків чи Гоголівський міф України, Польщі Адама Міцкевича, міф Шотландії Вальтера Скотта, Америки Фенімора Купера тощо). Чим талановитіший автор, тим яскравіший його образ країни. Але авторська суб'єктивність тут має чіткі межі й зрештою послідовно підпорядкована універсаліям. Завдяки романтикам постали в культурі міфомоделі, що підносять національну своєрідність.

Реалісти перетягнули в літературу сучасність і потіснили романтичну казку. Міфи знову, як в епоху Ренесансу, активно функціонують як повчальні алегорії. Епоха Модернізму – час посиленого самоусвідомлення, коли психоаналіз допоміг літературі озброїтись рефлексією в процесі творчості і навіть сні потрактувати як витоки неврозів, здається, не лишала місця для казки і мрії. Але чомусь у літературі знову поширилась мода на фольклор. Щоправда, уже з суттєвою відмінністю від романтичних стилізацій.

Романтиків не надто цікавив у повному сенсі місцевий колорит, скоріше їх вабили дальні екзотичні краї, а природа рідного краю лягла в основу твору тільки суттєво зміненою, піднесеною до екзотизму тими ж таки поетичними засобами, в найбільш універсальному вигляді. Отож природу різних місцевостей країни більш достовірно описали реалісти.

Наприкінці XIX століття, разом із зародженням модерної літератури, колорит регіонів, зокрема, і українській літературі, було оцінено як важливий і в мистецькому сенсі вдячний об'єкт зображення. Знакові твори цього періоду – «Тіні забутих предків» Михайла Коцюбинського і «Лісова пісня» Лесі Українки (подібні твори, як відомо, тоді ж з'явилися суголосно і незалежно в різних країнах Європи). Саме ці твори принесли в українську літературу місцевий колорит як увиразнений варіант національної своєрідності, до того ж, із яскравим авторським баченням. У той чи той спосіб місцевий колорит прописувався різними авторами протягом усього XX століття, більш чи менш вдало долучаючись до творення розмаїтої української культури, ніби в чомусь однорідної і тому впізнаваної, але надто строкатої у складниках. Саме модерністи почали не просто описувати національну культуру в її етнологізованих місцевих варіантах, а творити з цього матеріалу авторські міфомоделі. Найбільш яскраві міфотворці регіональної культури – це Володимир Свідзинський і Богдан-Ігор Антонич. Модерністська модель, пропонуючи культурі авторську версію сприйняття національної культури, тримається більш конкретної, тобто місцевої, своєрідності. У місцевий фольклорний матеріал легше вкласти біографічний фрагмент і тим самим визначити ієрархію міфомоделі, домінування авторського бачення у виявленні національної своєрідності.

І ще одна важлива річ: авторська міфомодель – це одночасно інтерпретативна модель. Чим більше інтерпретацій на якомусь фольклорному міфі, тим потужнішим стає міф національної культури. Тим не менше, якість кожної інтерпретаційної моделі має особливе значення.

«Лісова пісня» – перша авторська інтерпретація волинської своєрідності. Завдяки їй формула Волині – це Полісся, ліс навколо озера. Усі подальші твори, щоб увійти в українську культуру, повинні позиціонуватися щодо першої міфомоделі, у дискурсі фольклорної, але за формою і змістом авторської.

Юрко Покальчук, звісно ж, орієнтувався на «Лісову пісню». Чимало чітких посилань саме до цього джерела. Історія кохання між істотою (Волин був Княжичем Озера, нижчим божеством) і людиною, дівчиною Леа, завершилась трагічно для Волина: його майже спалили на вогнищі розлучені односельчани Леа в якості жертви більш «правильному» божеству. Людський світ в обох творах значною мірою протиставлений природному та світові істот, лісових та озерних мешканців; і там, і там більше позитивних маркерів містить природний світ. Насичені твори подібними персонажами: і там, і там є Лісовик,

Куць (Куцик), русалки і т. д. Особлива роль належить Перелеснику, ідеальному коханцю, який підштовхує Волина зрадити царівні О, а потім рятує його від смерті на вогнищі. Завдяки Перелеснику Волин перетворився вдруге, з озерного княжича став озерним вітром, отже володарем краю. Зіставлення можна продовжувати, але вказаних аспектів достатньо, аби ствердити, що «Озерний вітер» – це міфомодель, інтерпретаційна також щодо «Лісової пісні».

Однак не менш чітко проступає й антитезовість щодо цього твору. «Озерний вітер» – полемічна версія. По-перше, це чоловіча історія, історія кохання чоловіка. По-друге, все віднесено у найдавніші часи, жодних сучасних реалій чи навіть алюзій на сучасність. По-третє, жодних елементів християнських вірувань, як у «Лісовій пісні», де один із найбільш симпатичних героїв людського світу, дядько Лев, хоч і вміє ладити з лісовою нечистю, насамперед добрий християнин. У Покальчука світ послідовно дохристиянський, праслов'янський, язичницький. Є багато й інших менш помітних моментів, які не збігаються з елементами «Лісової пісні». Загалом інтерпретація Покальчука деактуалізує авторські нашарування «Лісової пісні», посилює значення фольклорних джерел і, власне, творить модель на вірі в самодостатність, усталеність і незмінність первісних міфів, безумовно первинних, безумовно більш вартісних, ніж будь-яка авторська творчість. Автор – казкар, який переповідає історії роду (чим давніші, тим цінніші).

Ю. Покальчук ніби намагається компенсувати відсутність у волинській традиції романтичної моделі, перехідної від фольклору до літератури, власне, десь глибоко в підтексті закидає «Лісовій пісні» недостатню міцність її коренів. Тому і звертається до романтизму. Це, звісно, видає автора кінця ХХ століття і навіть його обізнаність із деякими постмодерними техніками культури. Але повість «Озерний вітер» не можна назвати постмодерною з однієї причини: вона надто серйозна. Подібні проекти постмодерний автор втілює як захоплену гру-перевтілення, як підкреслено авторське комбінування давно відомих складників, які, поєднуючись часом, дивують несподіваними відкриттями.

Отже, романтична міфомодель «Волинь» – текст, який був написаний лише наприкінці двадцятого століття. Дивними шляхами часом кружляє автор у лабіринтах культури. Подібний проект заповнення лакун в історії української літератури здійснив Улас Самчук, адже його роман «Волинь» значно краще вписався б у другу половину чи кінець ХІХ століття. Зате завдяки написанню у ХХ столітті можна висувати тезу також про міфомодель Волині в романі У. Самчука. Це реалізм, який вже усвідомив свої скромні можливості щодо повного об'єктивізму, а тому історія постає тут у суб'єктивній версії героя, наближеного до автора.

Парадокс, але модерністські моделі значно більш фольклорні та більш регіональні, ніж романтичні і реалістичні (якщо такі зрідка з'являються). Автор вибирає місце і добирає фольклор по-своєму. Підпорядковуючи загальне суб'єктивному, автор-модерніст знаходить місце загальниковим істинам в особистому досвіді.

Нині під впливом семіотики і російської школи ми почали говорити про міські тексти культури, за аналогією приєднуємо до них також тексти регіональні. Насправді ж поняття «Волинський текст», який ввела в науковий обіг Луїза Оляндер [6], є дискусійним. Очевидно, що існування цілості під назвою «Волинський текст» підпадає під велику кількість питань: за якими, окрім тематичного, параметрами, ділити твори на волинські і не-волинські, особливо якщо йдеться про авторів, біографічно пов'язаних з Волиню?

У колишньому Волинському (тепер Східноєвропейському: знакова зміна назви з огляду на підняту проблему) університеті до одного з ювілеїв Лесі Українки видали книгу «Волинський скарб»: твори Лесі Українки про Волинь, а також написані під час перебування на Волині. Деякі наші міркування з цього приводу: *«Волинь, як і будь-який своєрідний регіон, мусить не просто акцентувати своє історичне минуле, оновлювати пам'ятки, одночасно вона мусить творити нову міфологію, яку здатен прочитати і сприйняти на належному рівні сучасний масовий реципієнт. У цьому процесі неминучий поворот до літературних текстів. Література зростає на географії, бо починає свій шлях в архаїчні часи, коли зароджувалась мова, а першими словами були назви явищ і атрибутів природи, географічних об'єктів. Так одухотворюється мертве, так постає культура. Загалом образ будь-якої території, якщо він потрапляє у ширшу культуру, своїм походженням зобов'язаний мистецтву слова, бере свій початок від перших міфів і легенд, які пояснювали особливості рельєфу і природних явищ, і завершується в сучасному світі творенням гіпертекстів або метатекстів певної місцевості»* [5, с. 97].

У книгу «Волинський скарб» увійшла досить невелика частина усього обсягу творів Лесі Українки. Як бути з іншими? Тобто чи вважати їх елементами Волинського тексту чи ні? Як бути з творчістю яскравих волинських авторів, уже відомих загалом саме як волинські, які майже чи зовсім не висвітлюють місцевий колорит? Що, окрім літератури, входить у поняття «Волинський текст», адже воно апріорі семіотичне і не може бути чисто літературним? Якщо ж ми досліджуємо лише літературу, то мусимо бути свідомі фрагментарності об'єкта. І тоді загострюється інше питання – відносно якої цілості це фрагмент? Де існує ця цілість? Навіть географія не дозволяє визначити межі, а географія дуже важлива, оскільки перетворилась на фрагмент культури. Як бути з образом Полісся / Озеро, адже реальна Волинь далеко не вся лісова й озерна? Тобто питань багато, а переконливих відповідей на них ще нема.

Існують в українській літературі повновартісні авторські міфомоделі під умовним гаслом «Волинь». Ще одна яскрава сторінка такого міфотворення – книга поезій Галини Яструбецької «Поліський пілі-

грим» (Луцьк, 2013). У ній багато біографічних і навіть документально-біографічних елементів з одного боку, а з іншого фольклорні тексти часто цитуються. І теж є посилання на «Лісову пісню», щоправда, прямі посилання, які вводять твір у рецептивне поле так само, як будь-який інший фрагмент довкілля. На відміну від вище розглянутих, ця поетична версія Волинського міфу модерністська за суттю і водночас сучасна, тобто значною мірою і постмодерна.

Зауважмо, що з усього масиву текстів про Волинь для нас, інтерпретаторів, найактуальніші якраз ті, які творять міфомоделі, а не просто описують історичні події краю, як у більшості творів, тематично об'єднаних Волинню. Міфомодель для постання тексту в семіотичному сенсі слова дуже важлива, оскільки спроможна надати хаотичному поєднанню надто різнорідних елементів цілості, що надається до визначення «Волинський текст». Отже, той факт, що в літературі про Волинь є кілька переконливих творів з міфомоделлю «Волинь» в основі дає надію, що ми зможемо подужати надскладне завдання: переконати український загал (і не лише науковий), що Волинський текст таки існує, і спробувати його збагнути збагнути.

Література:

1. Бондар-Терещенко І. Юрій Покальчук, «Озерний вітер», видавництво «Клуб сімейного дозвілля»: рецензія [Електронний ресурс] / Ігор Бондар-Терещенко // Дзеркало тижня. – 30 серпня 2008 р. – № 32.
2. Дарморіз О. Міфологія: навч. посіб. / Оксана Дарморіз. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – 248 с.
3. Еліаде М. Міфи, сновидіння і містерії / Мірча Еліаде / Мефістофель і андрогін; пер. з фр. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – С. 117–301.
4. Максимчук Г. Леся Українка і Юрій Покальчук: творення нового міфу / Галина Максимчук // Наукові записки. Серія «Філологічна». – 2013. – Вип. 32. – С. 167–162.
5. Моклиця М. В. Польський фрагмент волинського тексту Лесі Українки / М. Моклиця // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Літературознавство. – Луцьк – 2014. – № 9 (286). – С. 92–97.
6. Оляндер Л. К. Волинський текст в українській та польській літературах (XIX–XX): монографія / Л. К. Оляндер. – Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки, 2008. – 236 с.
7. Покальчук Ю. Озерний вітер / Юрій Покальчук / Озерний вітер. Повісті та оповідання. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002. – С. 3–116.